

Norbert en de concilies van Keulen en Fritzlar, 1118

Op 21 januari 1118 was paus Paschalis II overleden in de Engelenburch te Rome. Na zijn begrafenis in het paleis van Lateranen werd op 24 januari zijn opvolger gekozen, nl. Gelasius II. Deze was monnik van Monte Cassino en kanselier van de H. Stoel, zodat hij goed op de hoogte was van de toestand der Kerk¹). Tot dan toe was hij echter leider geweest van een partij in het kardinalencollege die de keizer gunstig gezind was²). Kuno van Palestrina schreef na de pausverkiezing en vóór Pasen, 14 april 1118, een brief aan Frederik I van Keulen en Adalbert van Mainz om hen gerust te stellen. De nieuwe paus was van mening veranderd³). Op 1 maart 1118 moest Gelasius inderdaad reeds voor Hendrik V op de vlucht slaan naar Gaeta, terwijl de keizer de volgende dag zijn intocht hield te Rome⁴). Op 8 maart stelde hij de aartsbisschop van Braga aan als tegenpaus, met als naam Gregorius VIII, doch door de tegenpartij Mauritius Burdinus geheten⁵). Kuno van Palestrina was van oordeel dat het aanstellen van een tegenpaus een politieke flater was van Hendrik V, waardoor voor iedereen zou duidelijk worden dat hij een vijand van de Kerk was⁶). Op Palmzondag, 7 april 1118, had Gelasius II de kerkban over Hendrik V uitgesproken⁷), en op 13 april aan Kuno van Palestrina, die kort na de pausverkiezing naar Duitsland was vertrokken, de opdracht gegeven hetzelfde te doen⁸).

¹) Aldus ook *Vita A*, MGH., SS., 12, blz. 677; *Vita B*, AA. SS., dl. I juni, blz. 819C, nr. 37.

²) E. WISPLINGHOFF, *Friedrich I., Erzbischof von Köln (1100-1131)*, (onuitgegeven thesis), Bonn, 1951, blz. 49.

³) A. BRACKMANN, *Drei Schreiben zur Geschichte Gelasius II.*, in *Neues Archiv*, 1912, XXXVII, blz. 624-625, en uitgave op blz. 629-631, zie blz. 630-631.

⁴) A. BRACKMANN, *Drei Schreiben...*, blz. 626, zegt dat de paus op dezelfde dag vluchtte.

⁵) J.L. 6635 (4884).

⁶) A. BRACKMANN, *Drei Schreiben...*, blz. 631.

⁷) G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. (Jahrbücher der Deutschen Geschichte*, 14, 7), dl. VII, Leipzig, 1909, blz. 78.

⁸) G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl. VII, blz. 70; E. WISPLINGHOFF, *Friedrich I...*, blz. 49; G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv*, 1967, XXIII, afl. 1, blz. 422, noot 39.

Om deze opdracht uit te voeren riep hij te Keulen een synode⁹⁾ samen op 19 mei 1118¹⁰⁾. Keulen was op dat ogenblik uitgesproken keizervijandig. Sedert de toetreding van Frederik I van Keulen tot de pauselijke partij in 1114 was de bevolking het eens met haar aartsbisschop¹¹⁾. Behalve de gastheer, Frederik I, was ook de aartsbisschop van Maagdenburg, Adalgot (1107-1119), aanwezig, alsook de bisschoppen van Paderborn en Halberstadt¹²⁾. Het voornaamste agendapunt van de Keulse vergadering was het nogmaals uitspreken van de kerkban over Hendrik V¹³⁾. De aanwezigen waren uiteraard allen tegenstanders van Hendrik V, maar het is twijfelachtig of het hier ging om een groot concilie zoals in enkele bronnen wordt beweerd¹⁴⁾. Heel wat bisschoppen aarzelden zich openlijk als tegenstanders van de keizer te bekennen. Zij werden achteraf door Adalbert van Mainz gekapitteld en naar Fritzlar¹⁵⁾ gedagvaard. Onder de afwezigen te Keulen bevonden zich bisschop Herman van Augsburg en zijn onderdanen. Voor zover bekend heeft hij ook aan de vermaning van Adalbert van Mainz geen gevolg gegeven. Hij komt in ieder geval niet voor in de bronnen betreffende het Concilie van Fritzlar.

⁹⁾ Het *Cronica S. Petri Erfordensis moderna*, MGH., SS., 30, 1, blz. 360, en de *Gesta abbatum Trudonesium*, MGH., SS., 10, blz. 298, spreken over een "concilium magnum".

¹⁰⁾ R. KNIPPING, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, dl. II, Bonn, 1901, blz. 22, nr. 143; E. WISPLINGHOFF, *Friedrich I....*, blz. 49. C. DEREINE, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. XIII, kol. 465, vermeldt ten onrechte dat de synode op Pasen plaatsvond, doch Pasen viel in 1118 op 14 april. Volgens de *Annales Patherbrunnenses...*, uitg. P. SCHEFFER-BOICHORST, Innsbruck, 1870, blz. 135, werd de synode gehouden "in festo Rogationum", wat door alle auteurs wordt geïnterpreteerd als de zondag vóór de kruisdagen, nl. 19 mei, doch door O. SCHUMANN, *Die päpstlichen Legaten in Deutschland zur Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V.*, Marburg, 1912, blz. 102, en D. CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg*, dl. I, Keulen, Wenen, 1972, blz. 399, als de kruisdagen zelf, nl. 20-22 mei 1118. Indien er "in diebus Rogationum" stond was er geen discussie mogelijk, doch het enkelvoud "in festo" zal eerder op de zondag wijzen, die gewoonlijk als "dominica Rogationum" wordt aangeduid.

¹¹⁾ W. LEVISON, *Vom Ende der Römerherrschaft bis zum Interregnum (450-1250)*, in *Geschichte des Rheinlandes...*, dl. I: *Politische Geschichte*, Essen an der Ruhr, 1922, blz. 119; U. EWALD, *Köln im Investiturstreit*, in *Investiturstreit und Reichsverfassung*, uitg. J. FLECKENSTEIN, Sigmaringen, 1973, blz. 387.

¹²⁾ *Annales Patherbrunnenses...*, blz. 135; R. KNIPPING, *Die Regesten...*, dl. II, blz. 22, nr. 143.

¹³⁾ *Ekkehardi chronicon*, MGH., SS., 6, blz. 254; *Sigeberti continuatio Valcellensis*, MGH., SS., 6, blz. 459.

¹⁴⁾ *Chronica S. Petri Erfordensis moderna*, MGH., SS., 30, 1, blz. 360: "Concilium magnum Colonie sub cardinali Romane ecclesie Cunone Prenestine civitatis episcopo congregatum est." Vrijwel dezelfde tekst in de *Annales Pegavienses*, MGH., SS., 16, blz. 253.

¹⁵⁾ Schwalm-Eder-Kreis, Nordhessen.

Norbert heeft deze partijganger van Hendrik V later wel leren kennen, nl. in 1132, op zijn laatste Romereis. Dan zou Norbert de oude bisschop hebben gered uit het krijgsgewoel en hem hebben meegenomen naar zijn verblijfplaats¹⁶).

Het Keulse concilie betekende een afrekening met de keizer en zijn aanhang. Tegenover de keizergezinden werd een soort repressie gevoerd. Het is dan ook niet uitgesloten dat de aanklachten tegen Norbert mede beïnvloed waren door het feit dat hij kapelaan van de keizer was geweest. Natuurlijk had ook aartsbisschop Frederik van Keulen aan de zijde van de keizer gestaan, maar zijn houding was sedert 1114 duidelijk veranderd. Norbert echter had zich omstreeks dezelfde tijd uit het politieke leven teruggetrokken en was zuiver religieuze idealen gaan nastreven. Toch kan hij in 1118 voor sommigen nog als de gewezen kapelaan van de keizer bekend hebben gestaan. Zijn omkeer, die in de eerste plaats van persoonlijke en religieuze aard was, kon in grote lijnen wel worden geïnterpreteerd als een afvalligheid van de keizerlijke partij en een toetreden tot de pauselijke, maar dat was voor de buitenwereld zeker minder duidelijk dan in het geval van de aartsbisschop die sedert 1114 met de wapens de keizer had bestreden. In die gespannen politieke verhoudingen werd neutraliteit evenmin aanvaard, dat had Otto van Bamberg reeds ondervonden¹⁷).

De houding van aartsbisschop Frederik tegenover Norbert blijft een open vraag. Hij was op 19 mei te Keulen aanwezig en zal ook de synode van Fritzlar in het bisdom Mainz bijwonen. Voor zover bekend heeft hij geen poging gedaan om Norbert te steunen. Frederik van Schwarzenburg voelde zich in de eerste plaats een machtig rijksvorst, die de belangen van zijn gebied verdedigde. Hoewel misschien iets rechtlijniger dan Adalbert van Mainz, koos hij toch tussen keizer en paus volgens zijn persoonlijk voordeel. Ondanks de mooie idealen in de *arengae* van zijn oorkonden - die trouwens vaak te Siegburg werden opgesteld - was hij niet de man die een godsdienstige bezieling aan zijn aartsbisdom zou meedelen. Ook zijn overlopen naar de pauselijke partij zou daarin geen verandering brengen. Op 18 maart 1128 wijdde hij zelfs de simonist

¹⁶) W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 511-516.

¹⁷) Otto van Bamberg was te Keulen niet opgedaagd en Adalbert van Mainz schreef hem dat hij enkel dank zij zijn voorspraak aan een suspensie of interdict was ontsnapt, zie de brief uit de *Codex Udalrici*, uitg. G. FRIEDRICH, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, dl. I, Praag, 1904-1907, blz. 107-108, nr. 105.

Alexander tot bisschop van Luik (1128-1135), na hem jarenlang te hebben bestreden¹⁸). Religieus extremisme was hem totaal vreemd, zodat het best denkbaar is dat hij Norbert heeft laten vallen wanneer deze laatste consequent die weg insloeg.

Nu bleven twee bronnen bewaard die de aanwezigheid van Norbert op de Keulse synode vermelden, doch zij hebben blijkbaar de synoden van Keulen en Fritzlar met elkaar verward. Dit wordt vooral duidelijk in een randnotitie bij de kroniek van Ekkehard waarin gezegd wordt dat Norbert te Keulen door allen werd beschuldigd op vele punten, doch dat hij zich goed uit de slag trok¹⁹). Deze vage beweringen zijn afhankelijk van de *Vita Norberti B* en passen uiteraard op de gebeurtenissen te Fritzlar, waar ze door de meeste bronnen dan ook worden geplaatst.

Ook de *Continuatio Valcellensis* van de kroniek van Siegbert van Gembloers weet te melden dat Norbert als pas-bekeerde en gekleed als een pelgrim, aanwezig was te Keulen²⁰). Beide bronnen plaatsen de Keulse samenkomst onder het jaar 1119, waaruit reeds blijkt dat het geen eersterangsbronnen zijn. Zij zijn niet bewijskrachtig voor een aanwezigheid van Norbert op de Keulse synode.

Wel kan men zich indenken dat de aanklachten tegen Norbert te Keulen werden ingediend, zodat hij op grond daarvan naar de synode van Fritzlar als beschuldigde kon worden gedagvaard. Dit wordt nergens uitdrukkelijk vermeld, maar het lijkt wel het enig-mogelijke logische verloop van de gebeurtenissen. Het is immers moeilijk denkbaar dat

¹⁸) Zie J.-L. KUPPER, *Liège et l'église impériale, XIe-XIIe siècles*, Parijs, 1981, blz. 160, die evenwel de politieke houding van Frederik I in deze enigszins verklaart.

¹⁹) *Ekkehardi chronicon*, MGH., SS., 6, blz. 254: "Huic concilio interfuit Norbertus, postea Praemonstratensis ordinis institutor, tunc autem noviter conversus in peregrino habitu, ibique ab omnibus in multis accusabatur, de quibus se prudenter excusabat. Unde scriptum legitur de eo, quia: Manus horum omnium contra eum et ipse contra hos omnes." Deze randnotitie werd niet opgenomen in de nieuwe uitgave door F.-J. SCHMALE en I. SCHMALE-OTT, *Frutolfi et Ekkehardi chronica necnon anonymi chronica imperatorum*, Darmstadt, 1972, blz. 340. Zie over de *Recensio IV* van de kroniek van Ekkehard, de inleiding op deze uitgave, blz. 36-38. Het bovenstaande citaat is duidelijk afhankelijk van de *Vita B* zoals vooral blijkt uit het gebruikte bijbelcitaat, ontleend aan *Gen.* 16, 12 en dat ook in de *Vita B*, blz. 814C, nr. 20 wordt aangehaald.

²⁰) *Siegeberti continuatio Valcellensis*, MGH., SS., 6, blz. 459: "1119...Cono, Prenestinus episcopus et legatus apostolicus, synodum Colonie celebrat, et Heinrici imperatoris excommunicationem promulgat. Huic synodo interfuit Norbertus, postea Praemonstratensis ordinis institutor, tunc recenter conversus, in peregrino habitu." Deze tekst werd door de uitgever klein gedrukt als afhankelijk van de *Vita Norberti*. De afhankelijkheid is echter niet bijzonder opvallend en zeker niet letterlijk.

Norbert uit eigen beweging en ongenodigd²¹⁾ naar Fritzlar zou zijn gekomen en daar onverwacht zou zijn aangeklaagd.

G. Niemeyer was van mening dat Norbert zich reeds op het Concilie van Keulen diende te verantwoorden²²⁾. Ook D. Claude meent dat de zaak van Norbert tweemaal werd behandeld, eenmaal te Keulen en eenmaal te Fritzlar²³⁾. Dat blijkt nochtans uit geen enkele degelijke bron. De twee aangehaalde bronnen verwarren duidelijk de synode van Keulen met die van Fritzlar en zijn dus niet betrouwbaar. De logische opeenvolging van feiten schijnt erin te bestaan dat te Keulen aanklachten tegen hem werden ingediend. Als gevolg daarvan werd hij dan hoogstwaarschijnlijk naar Fritzlar gedagvaard²⁴⁾.

Indien de aanklachten tegen Norbert inderdaad op 19 mei 1118 te Keulen werden naar voren gebracht en hij op grond daarvan naar Fritzlar werd gedagvaard, dan beschikte hij over ruim twee maanden om zijn verdediging voor te bereiden. Ondertussen trok de pauselijke gezant Kuno naar Koblenz²⁵⁾, opnieuw naar Keulen en dan naar het klooster Corvey²⁶⁾, waar hij samen met de aartsbisschoppen Koenraad van Salzburg en Adalgot van Maagdenburg op 7 juli 1118 de bisschopswijding toediende aan Diederik van Metz²⁷⁾.

²¹⁾ Enkel de bisschoppen, abten en prelaten werden op de concilies en synoden uitgenodigd, zie b.v. de dagvaarding van Adalbert van Mainz aan Augsburg in P. JAFFE, *Bibliotheca rerum Germanicarum*, dl. III, Berlijn, 1866, blz. 389, nr. 43: "...nisi sancto concilio, Frideslare 5. Kal. Augusti celebrando, abbates et praelatos ecclesiae vestrae interesse faciatis."

²²⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv*, 1967, XXIII, afl. 1, blz. 422.

²³⁾ D. CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg bis in das 12. Jahrhundert*, dl. I, Keulen, Wenen, 1972, blz. 400. In het tweede deel van dit werk, verschenen in 1975, vermeldt de auteur echter alleen de aanklacht te Fritzlar (blz. 4).

²⁴⁾ Deze hypothese schijnt wel in te druisen tegen de uitdrukking van *Vita B*, blz. 814AB, nr. 19: "...inito concilio vocaverunt hominem Dei. Quo presente...". De *Vita A* echter bevat geen dergelijke uitdrukking. Geen van beide *Vitae* vermeldt de samenkomst van Keulen. Het is niet uitgesloten dat Norbert pas vanuit Fritzlar werd gedagvaard, maar dan moet de samenkomst aldaar toch ten minste meer dan een week hebben geduurd om de dagvaarding naar Norbert te zenden en hem de tijd te geven naar Fritzlar te komen.

²⁵⁾ *Mittelrheinische Regesten...*, uitg. A. GOERZ, dl. I, Koblenz, 1876, blz. 472, nr. 1705 (2 juni); O. SCHUMANN, *Die päpstlichen Legaten...*, Marburg, 1912, blz. 102; C. DEREINE, art. *Conon de Préneste*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. 13, kol. 465; R. HUELS, *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms 1049-1130*, Tübingen, 1977, blz. 114.

²⁶⁾ Benedictijnenabdij bij Höxter aan de Wezer.

²⁷⁾ *Vita Theogeri*, MGH., SS., 12, blz. 475; *Gesta archiepiscoporum Salisburgensium*, MGH., SS., 11, blz. 42; G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl. VII, blz. 80; C.

Indien Norbert vanuit zijn kluis te Fürstenberg naar Fritzlar is vertrokken, moest hij meer dan 200 km afleggen naar het oosten toe, dus een vijftal dagreizen. Indien hij op dat ogenblik te Siegburg bij Keulen verbleef, waren er slechts 150 km te doorlopen. De reis voerde hem in ieder geval door een bergachtige en weinig bewoonde streek.

Op 28 juli 1118²⁸⁾ waren de concilievaarders dus te gast in het gebied van Adalbert van Mainz (1109-1137), nl. te Fritzlar in Hessen. Dat stadje²⁹⁾ was in 1079 grondig verwoest door de Saksers³⁰⁾, maar door de aartsbisschoppen van Mainz heropgebouwd en reeds in staat een grote kerkverzameling te herbergen³¹⁾. Sterke stadswallen konden de vergadering beschutten³²⁾, die openlijk tegen de keizer was gericht. Van Hendrik V zelf was weliswaar niets te vrezen; hij bevond zich nog steeds in Italië, maar zijn aanhangers in Duitsland maakten de wegen onveilig³³⁾. Het Concilie verliep dan ook in een atmosfeer van spanning en vrees. Toch waren er veel deelnemers opgekomen, zodat men van een groot concilie kon spreken³⁴⁾. De vrees voor kerkelijke straffen in geval van afwezigheid was daar zeker niet vreemd aan.

DEREINE, *a.c.*, kol. 465; D. CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg*, dl. I, Keulen, Wenen, 1972, blz. 400.

²⁸⁾ De datum blijkt uit twee brieven van Adalbert van Mainz, uitg. P. JAFFE, *Bibliotheca...*, dl. III, blz. 389, nr. 43; dl. V, blz. 325-328, en *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 442. Over deze datum bestaat er eenstemmigheid bij de auteurs, behalve enkele vergissingen, o. m. R. WILMANS, in *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 673: 26 juli 1118; in de *Gesta abbatum Trudonensium*, *MGH.*, *SS.*, 10, blz. 298, in de marge: 1118, Jul. 26; G. HERTEL, *Leben des heiligen Norbert...*, Leipzig, 1895, blz. 7, noot 3: 26 juli 1118; H. KALLFELZ, *Vitae quorundam episcoporum saeculorum X., XI., XII.*, Darmstadt, 1973, blz. 458, noot 15: 16 juli 1118; D. CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg*, dl. II, Keulen, Wenen, 1975, blz. 4: 26 juli 1118; F. PETIT, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 46: 26 juli 1118.

²⁹⁾ Fritzlar kreeg de stadsoorkonde pas in 1180. Het werd wel in 1066 reeds "oppidum" genoemd, zie W. KUETHER, *Fritzlar und Mainz*, in *Fritzlar im Mittelalter*, Fritzlar, 1974, blz. 184. In het *Chronica S. Petri Erfordensis moderna*, *MGH.*, *SS.*, 30, 1, blz. 360, wordt zelfs het woord "civitas" gebruikt.

³⁰⁾ *Annales Ottenburiani*, *MGH.*, *SS.*, 5, blz. 7; *Annalista Saxo*, *MGH.*, *SS.*, 6, blz. 717.

³¹⁾ K.E. DEMANDT, *Quellen zur Rechtsgeschichte der Stadt Fritzlar im Mittelalter*, Marburg-Lahn, 1939, blz. 9-10; IDEM, *Die Verfassungsgeschichte der Stadt Fritzlar im Mittelalter*, in *Fritzlar im Mittelalter. Festschrift zur 1250-Jahrfeier*, Fritzlar, 1974, blz. 203; M. GÖCKEL, *Fritzlar und das Reich*, *ibidem*, blz. 114.

³²⁾ K.E. DEMANDT, *Die Verfassungsgeschichte...*, blz. 204.

³³⁾ *Gesta abbatum Trudonensium*, *MGH.*, *SS.*, 10, blz. 298-299.

³⁴⁾ Zie noot 9 en H. BUETTNER, *Erzbischof Adalbert von Mainz, die Kurie und das Reich in den Jahren 1118 bis 1122*, in *Investitur und Reichsverfassung*, Sigmaringen, 1973, blz. 399.

De keuze van Fritzlar als vergaderplaats was ongetwijfeld bepaald door de centrale ligging in het gebied waar de kerkelijke partij aan de macht was. Hoogstwaarschijnlijk vond de vergadering plaats in de kerk van het Sint-Pieterskapittel³⁵). Evenals te Xanten stond de proost van dit kapittel aan het hoofd van een aartsdiakonaat³⁶) en speelde dus een belangrijke rol in het aartsbisdom.

Onder de aanwezigen telde men de gastheer, Adalbert van Mainz³⁷), en Kuno van Palestrina, in wiens naam de dagvaardingen waren verzonden³⁸). Ook Frederik van Keulen, die op dat ogenblik samen met Adalbert de leider was van de kerkelijke partij in Duitsland³⁹), en aartsbischop Adalgot van Maagdenburg (1107-1119) waren aanwezig⁴⁰). Onder de acht bisschoppen waarvan de namen bekend bleven⁴¹), bevond zich Diederik II van Münster (1118-1127), in wiens bisdom Norbert vier jaar later Cappenberg zal stichten⁴²). Vanzelfsprekend stond ook hier, evenals te Keulen, de bespreking van de politieke toestand en de excommunicatie van Hendrik V als voornaamste agendapunt op de dagorde. Daarnaast werden maatregelen getroffen tegen degenen die ondanks de dagvaarding niet waren opgedaagd. Zij hadden aldus de schijn gewekt aan de kant van de keizer te staan of althans niet medeplichtig te willen zijn aan een excommunicatie.

Conciliebesluiten van de vergadering te Fritzlar bleven niet bewaard. Enkel in de verhalende bronnen vonden de voornaamste resultaten hun

³⁵) H.K. SCHULZE, *Das Chorherrenstift St. Peter zu Fritzlar im Mittelalter*, in *Fritzlar im Mittelalter. Festschrift zur 1250-Jahrfeier*, Fritzlar, 1974, blz. 146.

³⁶) K. LENNARZ, *Propstei und Pröpste des St. Peterstifts in Fritzlar*, Fulda, 1936, blz. 13-28; W. KUETHER, *Fritzlar und Mainz*, in *Fritzlar im Mittelalter. Festschrift zur 1250-Jahrfeier*, Fritzlar, 1974, blz. 178.

³⁷) A. Hauck, G. Meyer von Knonau en O. Schumann waren van mening dat Adalbert op dat ogenblik reeds pauselijk gezant was. Volgens H. BUETTNER, *Erzbischof Adalbert von Mainz, die Kurie und das Reich in den Jahren 1118 bis 1122*, in *Investiturstreit und Reichsverfassung*, Sigmaringen, 1973, blz. 400, werd hij dat pas eind 1119.

³⁸) In zulke gevallen had de gezondene door de Curie de voorrang op de blijvende gezant ter plaatse, aldus O. SCHUMANN, *Die päpstlichen Legaten in Deutschland zur Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V. (1056-1125)*, Marburg, 1912, blz. 127 en 161.

³⁹) R. KNIPPING, *Die Regesten...*, dl. II, Bonn, 1901, blz. 22, nr. 146.

⁴⁰) *Annales Patherbrunnenses*, uitg. P. SCHEFFER-BOICHORST, Innsbruck, 1870, blz. 135. Volgens F. KOLBE, *Erzbischof Adalbert I. von Mainz*, Heidelberg, 1872, blz. 84, was ook aartsbisschop Koenraad van Salzburg te Fritzlar aanwezig. Zijn naam komt nochtans niet voor in de bronnen.

⁴¹) *Annales Patherbrunnenses*, uitg. P. SCHEFFER-BOICHORST, Innsbruck, 1870, blz. 5; G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl. VII, blz. 80-81.

⁴²) K. LOEFFLER, *Die westfälischen Bischöfe im Investiturstreit und in den Sachsenkriegen unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, Paderborn, 1903, blz. 35.

neerslag. Vooral het feit dat Hendrik V samen met zijn tegenpaus Gregorius VIII en al hun aanhangers opnieuw in de kerkban werden gedaan, wordt in de bronnen vermeld⁴³). Dit was weliswaar geen nieuw feit, maar het was wel het hoofddoel van de samenkomst. Otto van Bamberg (1103-1139), die evenals te Keulen afwezig was gebleven, liep een suspensie op. Dit werd meegedeeld aan het bisdom Bamberg door Adalbert van Mainz. Bamberg zelf werd onder interdict geplaatst omdat het de omgang met de geëxcommuniceerden niet vermeed⁴⁴). Ook aan het bisdom Würzburg schreef Adalbert een brief waarin hij meldde dat zij door zijn voorspraak aan de kerkban waren ontsnapt wegens omgang met de gebanden⁴⁵).

De behandeling van de aanklachten tegen Norbert wordt in de meeste bronnen niet eens vermeld. Dat was duidelijk slechts een kwestie van ondergeschikt belang in die gespannen politieke atmosfeer. Tenslotte ging het hier slechts om het gedrag van één enkele marginale. Het was ongetwijfeld niet nutteloos de kerkelijke richtlijnen voor zulk geval op punt te stellen, maar een gevaar voor de universele Kerk betekende Norberts houding geenszins. De aanklachten tegen hem hadden ook geen politieke betekenis, tenzij dan dat men wellicht de gewezen kapelaan van Hendrik V wilde ter verantwoording roepen en in de rij doen lopen.

Hoogstwaarschijnlijk kwam de zaak van Norbert slechts voor aan het einde van het concilie⁴⁶). De meeste auteurs van verhalende bronnen die het concilie van Fritzlar vermeldde, achtten dan ook die discussie te onbelangrijk om ze aan hun lezers mee te delen. De auteurs van de *Vitae Norberti* beschouwden deze gebeurtenis integendeel terecht als een belangrijk keerpunt in Norberts leven. Zij geven dan ook de aanklachten en de verdediging van Norbert vrij uitvoerig weer.

Vooreerst valt het op dat de *Vitae* het Concilie van Fritzlar volledig losmaken uit zijn politieke context. Terwijl in de andere verhalende bronnen de vergadering te Fritzlar onveranderlijk geassocieerd wordt

⁴³) G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl. VII, Leipzig, 1909, blz. 81; F. HAUSMANN, *Kanzlei und Hofkapelle...*, Stuttgart, 1956, blz. 34-35.

⁴⁴) P. JAFFE, *Bibliotheca rerum Germanicarum*, dl. V, Berlijn, 1869, nr. 189, blz. 326-328; G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl. VII, blz. 81; Fr. HAUSMANN, *Reichskanzlei und Hofkapelle unter Heinrich V. und Konrad III.*, Stuttgart, 1956, blz. 34-35.

⁴⁵) G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl. VII, Leipzig, 1909, blz. 81.

⁴⁶) Men kent slechts de vermoedelijke begindatum: 28 juli 1118, uit de dagvaardingen, maar het is niet bekend hoeveel dagen het concilie in beslag nam. Uit de behandeling van de aanklachten tegen Norbert blijkt echter dat behalve de grote politieke problemen ook binnenkerkelijke aangelegenheden ter sprake kwamen.

met de excommunicatie van Hendrik V en diens aanhangers, reppen de *Vitae* met geen woord daarover. De *Vita A* vermeldt geen doel van de samenkomst⁴⁷⁾; de *Vita B* weet niet meer informatie te bieden en breidt dan maar de tekst uit door de vage gemeenplaats dat de bisschoppen, abten en vele andere personen samengekomen waren om hun zaken te regelen⁴⁸⁾.

Nu is het niet ongewoon dat *Vitae*-schrijvers hun held uit het geheel van zijn concrete levenssituatie willen losmaken en vooral de politieke drijfveren verdoezelen, maar de rol van Norbert als kapelaan van de aartsbisschop en vooral van de koning, blijft in de *Vitae* toch wel erg in het duister. Men ontkomt niet aan de indruk dat de biografen niet alleen weinig belangstelling hadden voor de politieke verhoudingen, wat inherent is aan het *Vitae*-genre, maar bovendien met opzet de politieke rol van Norbert en speciaal dan zijn dienst aan de sedert 1112 geëxcommuniceerde keizer wilden wegmoffelen.

Naar aanleiding van de gebeurtenissen te Fritzlar wordt met geen woord gerept over de politieke houding van Norbert op dat ogenblik, maar ook zijn aanklagers worden in geen enkele bron genoemd. De *Vita A* vermeldt dat hij door zijn concurrenten werd aangeklaagd⁴⁹⁾. Volgens de *Vita B* waren het de aartsbisschoppen, bisschoppen en abten, die Norbert gezamenlijk aanvielen⁵⁰⁾. Dat deze laatsten zich beijverden om in de discussie de kerkelijke leer naar voren te brengen, is zonder meer aanvaardbaar, maar de aanklacht zal wel niet door hen zijn neergelegd. Vermits Norbert nog maar alleen in het Keulse was opgetreden, was hij wellicht voor het merendeel der concilievaders een onbekende. Het waren immers vooral Saksische bisschoppen die naar Keulen waren gekomen⁵¹⁾.

Tot het jaar 1118 had Norbert, voor zover bekend, nog slechts één dispuut gekend en wel met Rupert van Deutz⁵²⁾. Het ging hier echter om

⁴⁷⁾ *Vita A*, blz. 673.

⁴⁸⁾ *Vita B*, blz. 814A, nr. 19; uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 37: "...qui negotiorum suorum causas illuc convenerant tractaturi..."

⁴⁹⁾ *Vita A*, blz. 673: "Ubi dum ab emulis contra eum proponeretur..."

⁵⁰⁾ *Vita B*, blz. 814A, nr. 19.

⁵¹⁾ *Chronica regia Coloniensis*, uitg. G. WAITZ, in *SS. rer. Germ. in us. schol.*, Hannover, 1880, blz. 58: "...Coloniam venit, ibique synodum, convenientibus ad eum Saxoniae episcopis, celebrat."

⁵²⁾ Volgens G. VAN DEN ELSEN, *Kritische Untersuchungen über die Lebensbeschreibungen des heiligen Norbert*, in *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg*, 1886, XXI, blz. 352, werd Norbert aangeklaagd door Rupert van Deutz.

een theologisch discussiepunt omtrent een duistere tekst van Gregorius de Grote over de Menswording, en niet over Norberts levenswijze. Wel kan de wrevel die Norbert door dit incident bij Rupert en zijn aanhangers had gewekt, aanleiding zijn geweest om het persoonlijk leven van hun opposant te gaan aanvallen. Rupert zelf zou dat gedaan hebben in een later werk, zijn *In regulam s. Benedicti*⁵³). Wellicht was dat trouwens voor Rupert het enige wat zijn strijdlustige aard kon hekelen. Aangezien Norbert geen geschriften publiceerde, was hij immuun voor ketterjagerij op dat vlak en kon Rupert enkel zijn levenswijze bekritisieren. Toch lijkt het eerder onwaarschijnlijk dat Rupert de drijfveer zou zijn geweest achter de aanklachten die begin 1118 tegen Norbert werden neergelegd.

Het ligt meer voor de hand te denken aan de kanunniken van Xanten⁵⁴), die Norbert zowel door zijn moraliserend woord als door zijn extravagant gedrag sedert een drietal jaren, moet hebben geïrriteerd. De beschuldigingen die, volgens de *Vitae*, te Fritzlar tegen hem werden ingebracht, wijzen helemaal in die richting. Het zijn geen theologische twistpunten die hier aan de orde worden gesteld, maar de levenswijze van Norbert zelf. Deze levenswijze werd uiteraard vooral door zijn medekanunniken als aanstootgevend ervaren.

De eerste aanklacht, het prediken zonder toelating of zending, wordt door de *Vita A* in vier woorden weergegeven⁵⁵). De *Vita B* voegt daar enige uitleg aan toe die niet noodzakelijk op een bredere informatie steunt. De aanklagers zouden niet alleen hebben gevraagd waarom Norbert zich het recht had toegeëigend te prediken, maar ook waarom hij hen met woorden en verwijten zo scherp op de korrel nam, ondanks het feit dat hij door niemand was gezonden en dat hij hun overste niet was⁵⁶). De auteur van de *Vita B* heeft zich blijkbaar afgevraagd waarom Norberts prediking de concilievaders zo zwaar op de maag lag. De reden kon alleen maar gevonden worden in Norberts kritiek aan het adres van

⁵³) We geven hier de traditionele mening over de contacten tussen Rupert van Deutz en Norbert zolang de Rupert-specialisten niet gereageerd hebben op de bezwaren daartegen geuit in W.M. GRAUWEN, *Rupert van Deutz en Norbert van Gennep in de recente literatuur*, in *Anal. Praem.*, 1989, LXV, nr. 1-2, blz. 152-161.

⁵⁴) D. CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg*, dl. II, Keulen, Wenen, 1975, blz. 4, affirmeert zonder meer dat Norbert door zijn medekanunniken werd aangeklaagd.

⁵⁵) *Vita A*, blz. 673: "...quare praedicationis officium usurpasset..."

⁵⁶) Uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 38; *AA. SS.*, blz. 814B, nr. 19: "...quare videlicet praedicationis officium usurpasset, eosque in ipsa praedicatione quare verbis et convitiis tam acriter insequeretur, cum a nullo mitteretur, nec eorum princeps esset constitutus..."

de hoogwaardigheidsbekleders. Doch de auteur van de *Vita B* heeft hier wellicht ietwat simplistisch de aanklagers van Norbert geïdentificeerd met zijn rechters. Men ziet immers niet goed in waarom Norbert tegen Kuno van Palestrina of een van de aanwezige pausgezinde bisschoppen zou hebben gepredikt. Het ligt eerder voor de hand te denken dat zijn prediking gericht was tegen de wantoestanden die hij als pas-bekeerde meende te moeten aanklagen in de gemeenschappen die hij kende, nl. het kapittel van Xanten en eventueel de hofhouding van Frederik I van Keulen. De concilievaders van hun kant hadden enkel tot taak uit te maken in hoeverre Norbert inderdaad tegen de heersende gewoonten en voorschriften handelde. Hun persoonlijk leven werd door Norbert niet in vraag gesteld. Ten hoogste kunnen zij zich gevisieerd hebben gevoeld door de boeteprediker, die eigenlijk hun taak op zich nam en al te driest de bestaande gewoonten verwierp.

Waar de *Vita B* beweert dat Norbert te Fritzlar alleen stond tegenover allen⁵⁷⁾, is dat zonder meer aanvaardbaar. Zelfs indien Norbert helemaal geen kritiek op de hiërarchie had uitgeoefend, dan nog konden zijn rechters hem moeilijk vrijspreken. Spijtig genoeg was de schrijver van de *Vita B* blijkbaar niet op de hoogte van de politieke context van het concilie van Fritzlar. Waarschijnlijk wist hij niet wie de aanwezige bisschoppen waren en hij heeft geen onderscheid gemaakt tussen het standpunt van de aanklagers en dat van de rechters.

Hier rijst dan vanzelfsprekend de vraag of Norbert inderdaad de hiërarchie heeft aangevallen en de gezagdragers scherpe verwijten heeft toegestuurd, zoals de *Vita B* beweert. Was hij op dat ogenblik meer dan een opposant tegen de laksheid in het eigen milieu te Xanten? Richtte zijn reactie zich ook tegen de kerkelijke overheid, die uiteindelijk voor de bestaande misbruiken verantwoordelijk was?

Strikte bewijzen zijn er niet, maar het ligt wel in de lijn van Norberts extremistische aard dat hij met zijn kritiek niet halfweg is blijven steken. Ook de beïnvloeding door de kluizenaar Liudolf, die openlijk in de oppositie stond tegen de geestelijkheid, wijst in dezelfde richting. Het is best aanvaardbaar dat Norbert in deze levensperiode zeer dicht heeft gestaan bij een volledige breuk met de bestaande

⁵⁷⁾ J.C. VANDER STERRE, blz. 38; AA. SS., blz. 814B, nr. 19: "Quo praesente, coeperunt eum ex communi omnium assensu coram praefato Domino accusantes redarguere...". Evenzo blz. 814C, nr. 20: "...propter quod et ipse contra omnes et omnes contra eum." Dit bijbelcitaat werd overgenomen in *Ekkehardi Chronicon, MGH., SS., 6*, blz. 254, regel 47-48, wat bewijst dat deze tekst van de *Vita Norberti B* afhankelijk is.

kerkstructuren⁵⁸). Dat hij uiteindelijk toch steeds de hervorming binnen de Kerk heeft voorgestaan, en niet erbuiten, bewijst dat hij ook in deze pijnlijke omstandigheden voldoende evenwichtig kon oordelen om onderscheid te maken tussen graan en onkruid en niet zoals de ketters onmiddellijk al het onkruid wilde uitrukken.

Het eerste bezwaar tegen Norberts prediking betrof dus, volgens de *Vita B*, de opruiende inhoud ervan. Het tweede woog juridisch veel zwaarder: hij predikte zonder opdracht, zonder door iemand gezonden te zijn⁵⁹). Dit verwijt lag reeds impliciet vervat in de uitdrukking van de *Vita A* dat Norbert zich de taak van prediker onrechtmatig had toegeëigend⁶⁰).

Men mag dus voor zeker aannemen dat Norbert geen toelating om te prediken heeft gevraagd. Omtrent de reden voor dit verzuim zijn slechts veronderstellingen te maken. Indien aartsbisschop Frederik I van Keulen hem zelfs voldoening had geschonken toen hij twee hogere wijdingen op dezelfde dag wenste te ontvangen, had hij hem toch moeilijk een gewone toelating om te prediken kunnen weigeren. Ofwel was Norbert er vast van overtuigd dat die toelating hem bij de diakenwijding door de overreiking van het evangelieboek was verleend⁶¹), ofwel heeft hij beseft dat zijn prediking geen normale geloofsverkondiging meer was maar inderdaad revolutionaire taal⁶²), waarvoor hij moeilijk bij de hoogste verantwoordelijke voor de bestaande toestanden om toelating kon gaan vragen.

De leer over de zending, de "*missio*", als voorwaarde om te mogen prediken was in 1118 nog zeer vaag en mag zeker niet vergeleken wor-

⁵⁸) Zie over de kleine afstand tussen "Wanderpredigt" en ketterij vooral T. MANTEUFEL, *Naissance d'une hérésie. Les adeptes de la pauvreté volontaire au moyen âge*, Den Haag, Parijs, 1970, blz. 26-40 en blz. 102-103.

⁵⁹) J.C. VANDER STERRE, blz. 38; AA. SS., blz. 814B, nr. 19: "...cum a nullo mitteretur..."

⁶⁰) Zie noot 55.

⁶¹) Deze opvatting, die Norbert te Fritzlar zou hebben verdedigd, was niet zo ongehoord, zie F.W. (EDIGER, *Ueber die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter*, Leiden, Keulen, 1953, blz. 54: "Ob man vom Diakon ein grosseres Wissen verlangte, ist nicht klar zu erkennen. Man war sich nicht einig, ob die Überreichung des Evangelienbuches bei der Weihe auch das Recht zur Predigt in sich schloss oder lediglich die Aufgabe, das Evangelium zu verlesen."

⁶²) Dat was ook het verwijt van Marbod van Rennes aan Robrecht van Arbrissel, *P. L.*, 171, kol. 1484A: "Hoc enim non est praedicare sed detrahare." Deze brief werd eveneens uitgegeven door J. VON WALTER, *Die ersten Wanderprediger Frankreichs*, dl. I, *Anhang I*, Leipzig, 1903, blz. 181-189.

den met de veel later daaruit gegroeide vaste juridische maatregelen betreffende de jurisdictie⁶³). De oorsprong van die leer, die overigens niet algemeen was verspreid en aanvaard⁶⁴), lag in een tekst van Sint-Paulus in de Romeinenbrief: "En hoe zal men prediken als men niet gezonden is?"⁶⁵) Deze zending werd door de rondtrekkende predikers echter niet als een soort van kerkelijke jurisdictie opgevat en het is duidelijk dat Sint-Paulus dat ook niet heeft bedoeld.

Behalve het feit dat Norbert van niemand de zending tot prediken had ontvangen, werd hem volgens de *Vita B* door de concilievaders ook nog voor de voeten geworpen dat hij hun overste niet was⁶⁶). Doch ook hier blijft er enige onduidelijkheid in de voorstelling der feiten. Men kan zich moeilijk indenken dat Norbert zich op het concilie van Fritzlar zou hebben gedragen alsof hij de concilievaders de les moest spellen. Hoe zelfbewust en heethoofdig Norbert ook moge geweest zijn, zulke houding aannemen voor zijn rechters zou gelijk staan met een vraag om veroordeling. Een andere interpretatie van deze woorden ligt hier meer voor de hand. Vermits men uit de *Vitae* weet dat het in het kapittel van Xanten tot ernstige ongeregelde heden was gekomen naar aanleiding van Norberts boeteprediking⁶⁷), denkt men hier eerder aan een aanklacht door zijn medekanunniken geformuleerd. Zij konden inderdaad tegen Norberts hervormingspogingen aanvoeren dat hij geen overste was en dat het aanbrengen van veranderingen in hun levenswijze dus zijn taak niet was.

Dit verwijt doet onwillekeurig denken aan de woorden van Rupert van Deutz, die eveneens in zijn werk: *In regulam S. Benedicti*⁶⁸),

⁶³) Dit anachronisme vindt men meermaals bij de behandeling van de gebeurtenissen te Fritzlar.

⁶⁴) Zo bijvoorbeeld spreekt Guibert van Nogent in zijn *Liber quo ordine sermo fieri debeat*, P. L., 156, kol. 23A, nog niet over die voorwaarde, maar zegt dat elk christen Christus moet prediken.

⁶⁵) *Rom.*, 10, 15.

⁶⁶) J.C. VANDER STERRE, blz. 38; AA. SS., blz. 814B, nr. 19: "...nec eorum princeps esset constitutus..."

⁶⁷) De bespuwing die Norbert onderging vanwege iemand van lage afkomst, was naar middeleeuwse maatstaven een zeer zwaar incident, zie *Vita A*, blz 672; *Vita B*, blz. 811F, nr. 13.

⁶⁸) Geschreven in 1125 volgens E. BEITZ, *Rupertus von Deutz, seine Werke und die bildende Kunst*, Keulen, 1930, blz. 17; ca. 1127 volgens H. SILVESTRE, *A propos de la lettre d'Anselme de Laon à Héribrand de St. Laurent*, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 1961, XXVIII, blz. 18; in 1125-1126 volgens M. MAGRASSI, *Teologia e storia nel pensiero di Ruperto di Deutz*, Rome, 1959, blz. 28, en M.L. ARDUINI, *Contributo alla biografia di Ruperto di Deutz*, in *Studi Medievali*, 1975, XVI, 2, blz. 566; EADEM, *Rupert von Deutz (1076-1129) und der "Status christianitatis" seiner Zeit*, Keulen, Wenen, 1978, blz. 499 (1125).

Norbert zou hebben verweten, doch zonder hem te noemen, dat hij overste wilde zijn zonder eerst onderdaan geweest te zijn⁶⁹). Hieruit mag men nochtans niet onmiddellijk besluiten dat de aanklacht tegen Norbert van Rupert stamde. De uitdrukking: "eerst leerling, dan pas leraar" schijnt in het begin der 12de eeuw zeer verspreid geweest te zijn. Ivo van Chartres (†1116) richt hetzelfde verwijt tot de *Wanderprediger*. Zij wilden magisters worden zonder ooit leerlingen geweest te zijn⁷⁰). Hij gebruikt nogmaals dezelfde gedachte in zijn kerkwettelijke arbeid, waar hij poneert dat men langs de ladder der lagere wijdingen tot het bisschopsambt moet opstijgen. Wie leraar wenst te zijn, moet immers eerst leerling geweest zijn om te kunnen onderwijzen wat hij geleerd heeft⁷¹). Ook in de brieven van Bernard van Clairvaux vindt men gelijkaardige opvattingen meermaals terug⁷²).

Behalve Norberts prediking was de grote steen des aanstoots zijn kleding. Dit was in de middeleeuwen een bijzonder gevoelig punt. De kleding was het uitwendig teken van de sociale stand en diende daarmee overeen te komen. Aan Norbert wordt dan ook voor de voeten geworpen hoe hij de kleding van een religieus kon dragen terwijl hij nog in de wereld leefde en tot geen orde was toegetreden⁷³). Dit verwijt woog zo zwaar dat het zelfs in de bondige *Vita A* nog eens in andere woorden wordt herhaald: "waarom hij die in de wereld leefde, kleding droeg uit schapenwol of geitenhaar"⁷⁴).

Deze aantijging wijst erop dat Norbert tussen 1115 en 1118 steeds de kleding is blijven dragen die hij bij zijn priesterwijding ostentatief had

⁶⁹) P. L., 170, kol. 492; W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 33, noot 160. Zie daarover IDEM, *Rupert van Deutz en Norbert van Gennep in de recente literatuur*, in *Anal. Praem.*, 1989, LXV, nr. 1-2, blz. 152-161.

⁷⁰) P. L., 162, brief 192, kol. 201C: "Ambiunt fieri magistri, qui numquam fuerunt discipuli." Daarover J. VON WALTER, *Die ersten Wanderprediger Frankreichs*, Leipzig, 1906, blz. 153 en 163-164, en L. MILIS, *Ermîtes et chanoines réguliers au XIIe siècle*, in *Studia historica Gandensia*, nr. 232, 1979, blz. 47.

⁷¹) P. L., 161, kol. 550: "Debet enim ante esse discipulus, quisquis doctor esse desiderat, ut possit docere quod didicit."

⁷²) Zie o. m. de *S. Bernardi opera*, dl. VII, *Epistolae 1-180*, Rome, 1974, blz. 47-49, nr. VIII, en blz. 315, nr. CXXVI, met de verwijzing naar I *Tim.* 5, 22: "Manus cito nemini imposueris".

⁷³) *Vita A*, blz. 673: "...quare religionis habitum praetenderet, cum adhuc de proprio vivens nondum ad religionem accessisset..."

⁷⁴) *Ibidem*, blz. 673: "...et quare adhuc in saeculo agens, ovium seu caprarum vestibus uteretur..."

aangetrokken⁷⁵). Het was een kleding uit dierenvellen die naar de vorm veel gelijkenis vertoonde met de in voege zijnde kleding der religieuzen.

De *Vita B* voegt hier weerom niets essentieels aan toe, doch expliciteert nog wat meer door uit te leggen dat de religieuze levensstaat onverengbaar is met het bezit van eigendom en dat het niet de gewoonte was dat edelen hun kostbare kleding aflegden om schapen- of geitenvellen te dragen zolang ze in de wereld leefden. De enige echte toevoeging van de *Vita B* is dat hier nogmaals gezegd wordt dat Norbert van adel was⁷⁶). Dit werd in het eerste hoofdstuk van beide *Vitae* reeds impliciet vermeld, doch zonder het woord *nobilis* te gebruiken⁷⁷).

De voorstelling van de *Vita B* lijkt enigszins tendentiekus en bedoeld om de aanklagers in een slecht daglicht te plaatsen. Het is moeilijk denkbaar dat men van Norbert zou hebben verwacht dat hij in wereldlijke of kostbare kleding zou hebben rondgelopen, want dat zou in strijd geweest zijn met de uitspraken van verschillende concilies. Op het Concilie van Troyes van 23 mei 1107 was aan de priesters en diakens verboden speciale opsmuk te dragen⁷⁸), en op het Concilie van Benevento in oktober 1108, werd wereldse en kostbare kleding voor alle clerici verboden⁷⁹). De aanklacht behelsde dus hoogstwaarschijnlijk niet dat Norbert als seculier kanunnik en priester in kostbare kleding had moeten lopen, maar wel, zoals de *Vita A* het uitdrukt, dat hij een religieuze kleding droeg terwijl hij geen religieus was. De toevoeging in de *Vita B* is dus tendentiekus en waarschijnlijk onjuist.

De religieuze of boetekleding die Norbert droeg was voor zijn aanklagers niet alleen een steen des aanstoets omdat zij niet overeenkwam met zijn levensstaat van seculier kanunnik. Men moet deze aanklacht plaatsen in een bredere historische context. Zowel vóór als na 1118 waren er heel wat rondtrekkende predikers en kluizenaars die, om hun invloed op het volk te vergroten, in religieuze klederdracht rondliepen. Dit wordt

⁷⁵) *Vita A*, blz. 672: "Facta autem hora celebrandi officii, Norbertus sacris induendus vestibus, saecularem habitum mutavit et eum qui religioni competere videbatur induit, amictus super eo sacris indumentis diaconus primo..."

⁷⁶) J.C. VANDER STERRE, blz. 38; AA. SS., blz. 814B, nr. 19: "...cum in nullo religio et proprietates convenirent; et qua ratione pretiosas vestes abieciisset, cum mos terrae id non habeat, et maxime apud nobiles, qualis ipse erat, ut, quamdiu versantur in seculo, agnitis seu caprinis vestibus utantur."

⁷⁷) *Vita A*, blz. 670; *Vita B*, blz. 808E, nr. 3.

⁷⁸) U.-R. BLUMENTHAL, *The Early Councils of Pope Paschal II, 1100-1110*, Toronto, 1978, blz. 94, nr. 8.

⁷⁹) U.-R. BLUMENTHAL, *o.c.*, blz. 103.

uitdrukkelijk vermeld voor Tanchelm (†1115)⁸⁰). Over Arnold van Brescia (†1155) wordt eveneens gezegd dat hij een religieus habijt droeg om des te meer mensen te kunnen bedriegen⁸¹). Ook de Luikse ketters van 1135 gaven de indruk de katholieke godsdienst te verspreiden en droegen religieuze kledij⁸²).

Het antwoord van Norbert op deze beide beschuldigingen wordt in alle werken over hem in dramatische vorm beschreven en beschouwd als een goudmijn voor de kennis van zijn opvattingen. Toch is het vrijwel ondenkbaar dat zijn verdediging na verloop van veertig jaar nog letterlijk bekend zou zijn gebleven.

Men mag als historisch vaststaand beschouwen dat de zaak van Norbert te Fritzlar aan de orde werd gesteld, hoewel ze zeker niet in het centrum van de belangstelling stond, zoals men verkeerdelijk uit de *Vitae* zou kunnen besluiten. Moeilijker op te lossen is de vraag of de handig uit schriftuurscitaten opgebouwde verdediging, die men in beide *Vitae* aantreft, werkelijk van Norbert stamt of integendeel door de biografen werd uitgedacht. Reeds in de klassieke Oudheid hebben de geschiedschrijvers hun *dramatis personae* redevoeringen in de mond gelegd die in de beschreven omstandigheden zouden hebben gepast. De middeleeuwse hagiografen gingen niet anders tewerk, hoewel met andere middelen. Hoe meer historische gegevens hun ontbreken, des te meer grijpen zij naar de bijbel. Meestal is een passage met veel bijbelcitaten, hoe

⁸⁰) Het "monachus mentitus" uit de brief van de kanunniken van Utrecht, dat door J.-M. DE SMET, *De monnik Tanchelm en de Utrechtse bisschopszetel in 1112-1114*, in *Scriptum Lovaniense. Mélanges Etienne Van Cauwenbergh*, Gembloux, Leuven, 1961, blz. 207-234, wordt verklaard als zou Tanchelm een afvallige geweest zijn van zijn levensstaat als monnik, kan wellicht letterlijk betekenen dat hij loog monnik te zijn en zich aldus kleepte om zijn invloed op de massa te vergroten.

⁸¹) *Otonis Frisingensis Gesta Friderici imperatoris*, MGH., SS., 20, blz. 403: "Is a studio in Galliis in Italiam revertens, religiosum habitum, quo amplius decipere posset, induit..." Eveneens uitgegeven door F.-J. SCHMALE, *Otto Bischof von Freising und Rahewin, Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica, übersetzt von A. SCHMIDT*, (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. 17), Darmstadt, 1965, in-8, XI-760 blz. en Darmstadt, 1974, in-8, 760 blz., zie blz. 338/340.

⁸²) *Annales Rodenses*, MGH., SS., 16, blz. 711: "Anno dominice incarnationis millesimo centesimo XXXV deprehensi sunt heretici Leodii sub specie religionis catholice et habitu spiritualis vite..." Daarover G. DESPY, *Les cathares dans le diocèse de Liège au XIIe siècle. A propos de l'Epistola Leodiensis au pape L.(?)* in *Christianisme d'hier et d'aujourd'hui. Hommages à Jean Préaux*, uitg. G. CAMBIER, Brussel, 1979, blz. 65-75, en de bespreking van dit artikel in W.M. GRAUWEN, *Enkele notities betreffende Tanchelm en de ketterijen in het begin van de 12de eeuw*, in *Anal. Praem.*, 1980, LVI, nr. 1-2, blz. 86-93.

toepasselijk ook gekozen, geen aanbeveling voor het vinden van betrouwbare historische informatie⁸³).

Norberts hagiografen waren niet te Fritzlar aanwezig en de verdediging die hij daar zou hebben uitgesproken werd waarschijnlijk nooit op schrift gesteld. Bij het opstellen van de *Vitae*, ongeveer veertig jaar na de feiten, beschikten de hagiografen dus in het beste geval over een min of meer betrouwbare mondelinge overlevering. Vanzelfsprekend kan men dit relaas van de *Vitae* dan ook niet beschouwen als *verba authentica S. Norberti*. Het is de neerslag van een veertig jaar oude mondelinge traditie en daarnaast wellicht grotendeels retorisch maakwerk van de hagiograaf.

Dit alles neemt niet weg dat het meegedeelde verloop van de feiten te Fritzlar geloofwaardig overkomt. Niets daarin lijkt onwaarschijnlijk of onmogelijk, tenzij dan dat men Norbert zou verweten hebben geen kostbare kleding te dragen, zoals de *Vita B* beweert. Daarom wellicht hebben alle auteurs tot op heden verzuimd de bovenstaande kritische overwegingen te maken en de zaken eenvoudigweg voorgesteld alsof we hier Norbert zelf aan het woord hoorden.

De drie aanklachten die door beide *Vitae*, hoewel enigszins verschillend, worden weergegeven, zijn logischerwijze terug te brengen tot twee. De eerste betreft Norberts prediking zonder toelating, de beide andere de tegenstelling tussen zijn kleding en zijn levenswijze.

Er is inderdaad in deze verdediging niets dat Norbert niet zou kunnen gezegd hebben. Het is een vrij handig pleidooi geworden, hoewel gedeeltelijk naast de kwestie. Beide *Vitae* vertonen hier dan ook geen noemenswaardige afwijkingen, tenzij in de volgorde der weerleggingen. De *Vita A* brengt de meest logische volgorde en weerlegt het eerst de eerste aanklacht, die betreffende de prediking.

Op deze aantijging zou Norbert geantwoord hebben met een citaat uit de brief van de H. Jakobus. Deze zegt aan het einde van zijn brief (5, 19-20), dat wie een zondaar tot inkeer brengt, diens ziel van de dood zal redden en een menigte zonden bedekken⁸⁴). Hiermee wil de hagiograaf ons leren dat Norberts prediking essentieel een boeteprediking was, wat

⁸³) Hiermee wordt niet beweerd dat degelijke informatie niet zou kunnen verpakt zijn in bijbelse beelden. In dit geval zullen echter dikwijls impliciete citaten worden gebruikt, die slechts als middel dienen om de gedachten van de auteur vorm te geven. In het eerste geval echter ontbreekt het de auteur aan eigen gegevens en neemt hij zijn toevlucht tot bijbelcitaten om een lacune op te vullen.

⁸⁴) *Vita A*, blz. 673: "Si de praedicatione impetor, scriptum est: Si quis converti fecerit peccatorem ab errore viae suae, salvabit animam eius a morte et operiet multitudinem peccatorum." Dit citaat is vrijwel letterlijk, behalve een inkorting aan het begin van de zin.

overigens logisch is voor een pas-bekeerde, en dat hij de bedoeling had zodoende vergeving te bekomen voor de eigen zonden. Jakobus schreef weliswaar niet dat die terechtwijzing door prediking moest gebeuren, maar dat scheen de hagiograaf vanzelfsprekend te vinden. Dat de passage van Jakobus over de broederlijke terechtwijzing wordt geciteerd, past natuurlijk zeer goed op Norberts situatie, aangezien hij hoogstwaarschijnlijk wegens zijn kritiek op zijn medebroeders werd aangeklaagd. De hagiograaf voelde echter wel aan dat hij met deze schitterende vondst de aanklacht nog niet had weerlegd. Daarom liet hij Norbert beweren dat de macht tot prediken bij de priesterwijding zelf werd gegeven met de woorden uit de wijdingsformule: "Ontvangt de macht en weest verkondigers van Gods woorden"⁸⁵).

De hagiograaf verdedigt hier dus de opvatting dat Norbert geen toelating noch zending meer nodig had om te mogen prediken, aangezien hij deze bij zijn priesterwijding had ontvangen. Op het eerste gezicht bedient de pleitbezorger van Norbert zich hier van een sofisme door geen onderscheid te maken tussen wijding en zending. Toch is het lang niet zeker dat hij zich met een gemakkelijke uitvlucht uit de slag heeft willen trekken. De officiële leer was noch duidelijk, noch goed gekend, zodat het best mogelijk is dat de hagiograaf inderdaad van mening was dat de priesterwijding volstond om te mogen prediken.

Bij de weerlegging van de aanklacht tegen Norbert dat hij niet tot een kloosterorde behoorde en zich toch voor ieders ogen zo kleepte, neemt de hagiograaf wel degelijk zijn toevlucht tot een sofisme. De aanklacht bedoelde met het woord "*religio*" duidelijk een kloosterorde, terwijl de hagiograaf een bijbeltekst vond waarin datzelfde woord "godsdienstigheid" betekent. Hij speelt dus op de dubbelzinnigheid van dat woord om een uitvlucht te vinden. Sint-Jakob leverde weer de reddende bijbeltekst waar hij, als bepaling van de echte godsdienstigheid, schreef: "Reine en vlekkeloze vroomheid in de ogen van God en de Vader is deze: zorg te dragen voor wezen en weduwen in hun rampspoed en zich onbesmet van de wereld te houden"⁸⁶).

⁸⁵) *Vita A*, blz. 673: "Potestas autem praedicandi data est nobis ex susceptione sacerdotii, cum diceretur: 'Accipite potestatem et estote relatores verborum Dei'."; *Vita B*, blz. 814BC, nr. 20. Dit citaat, behalve het woord "potestatem", komt voor in de wijdingsprefatie van de lectorwijding, zie o. m. het *Pontificale Romanum Clementis VIII et Urbani VIII PP.*, Antwerpen, 1758, in-fol., blz. 16.

⁸⁶) Brief van de H. Jakobus, I, 27. *Vita A*, blz. 673: "Si de religione impetor, religio munda et immaculata apud Deum et Patrem haec est: visitare pupillos et viduas in tribu-

Men kan zich afvragen of de hagiograaf deze tekst alleen maar koos omdat hij een bepaling gaf van het woord "*religio*", of dat hij tevens een bedekte kritiek wilde leveren op het bestaande kloosterwezen. Men stelde aan Norbert de eis om afstand te doen van zijn persoonlijk bezit indien hij tot een kloosterorde wilde behoren en zich overeenkomstig kleden. Maar de H. Schrift eist als echte "*religio*" alleen menslievendheid en zich onbesmet houden van de wereld. Vooral deze laatste eis kon wel tegen de aanklagers of tegen de rechters worden gericht.

In de weerlegging worden de tweede en de derde aanklacht weerom op fictieve wijze gescheiden. De verdediging draait om drie thema's: prediking, "*religio*" en kleding.

In de laatste plaats immers komt de kleding aan de beurt. Hier vond de hagiograaf niet onmiddellijk een toepasselijke bijbeltekst, maar hij weet toch in bijbelse uitdrukkingen aan te voeren dat de eerste herder der Kerk, Petrus, leerde dat men niet ter wille van kostbare kleding door God wordt aanvaard⁸⁷⁾. Ten bewijze worden twee voorbeelden aangehaald. Vooreerst Sint-Jan de Doper, patroon van de boetelingen en van het eerste kerkje te Prémontré⁸⁸⁾, over wie men leest dat hij in kemelhaar gekleed ging⁸⁹⁾. Norbert wordt hier, evenals in de *Vita Godefridi*, met Sint-Jan de Doper vergeleken⁹⁰⁾. Ook over Robrecht van Arbrissel wordt gezegd dat hij zich voorgenomen had Sint-Jan de Doper na te volgen⁹¹⁾.

latione eorum et immaculatum se custodire ab hoc saeculo." Het citaat is letterlijk, evenals in de *Vita B*, uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 38; AA. SS., blz. 814B, nr. 19.

⁸⁷⁾ *Vita A*, blz. 673: "Postremo si de veste agitur, primus ecclesiae pastor docet nos, quia non in veste preciosa acceptum est coram Deo." Dit is geen bijbelcitaat; de verwijzing naar I *Petr.* 3, 3 bij J.C. VANDER STERRE, blz. 39 en AA. SS., blz. 814B, nr. 19, vertoont geen tekstuele gelijkenis, maar Petrus keert zich daar wel tegen de "vestimentorum cultus" die niet kostbaar is in Gods oog. Met de eerste herder der Kerk bedoelt de hagiograaf dus blijkbaar wel Petrus en niet Christus, zoals gezegd in *Ons Geestelijk Erf*, 1974, XLVIII, afl. 4, blz. 386.

⁸⁸⁾ De patroon van het kapelletje wordt evenwel in de *Vitae* niet aangeduid, zie *Vita A*, blz. 684; *Vita B*, blz. 825B, nr. 57. Wel echter in HERMAN, *De miraculis...*, MGH., SS., 12, blz. 656, regel 23-24.

⁸⁹⁾ *Vita A*, blz. 673: "Unde Johannes Baptista vestitus legitur pilis camelorum..." De bedoelde teksten zijn: *Matt.* 3, 4 en *Mark.* 1, 6.

⁹⁰⁾ *Vita Godefridi comitis Capenbergensis*, MGH., SS., 12, blz. 516: "...tam habitu quam voce strenuissimus verae poenitentiae praedicator, ac per omnia illius propheticae iussionis executor, qua dicitur: 'Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri (*Isaïas*, 40, 3)." Deze tekst werd ook overgenomen in de *Additamenta* na de *Vita Norberti B*, blz. 845F, nr. 1, zie de *Inleiding tot de Vita Norberti B*, in *Anal. Praem.*, 1990, LXVI, nr. 3-4, s.v. *De Additamenta*.

⁹¹⁾ Brief van Marbod van Rennes aan Robrecht van Arbrissel, uitg. P. L., 171, kol. 1480D-1486C, zie kol. 1483D; uitg. J. VON WALTER, *Die ersten Wanderprediger Frankreichs*, dl. I, Leipzig, 1903, blz. 181-189: "Quod si imitandum tibi proposueris Joannem

Dat de spiritualiteit van het jonge Prémontré nog helemaal werd bepaald door de figuur van Sint-Jan de Doper, ligt nergens zo duidelijk uitgedrukt als in de *Vita Godefridi* die wellicht nog vóór de *Vitae Norberti* werd geschreven⁹²). Om de grote strengheid inzake vleesderven en kleding te verklaren, wordt verwezen naar Sint-Jan de Doper die door de Zaligmaar in het publiek geloofd werd om de ruwheid van zijn kleding⁹³).

Sint-Jan de Doper stond dus model voor de boeteprediker Norbert, voor de rondtrekkende predikers in het algemeen⁹⁴) en voor de spiritualiteit van het jonge Prémontré. De devotie tot Sint-Jan de Doper was echter geen nieuwe stroming van die tijd. De hele middeleeuwen door bleef hij een geliefde heilige⁹⁵). Hier komt wel zijn ascetisme sterk op de voorgrond, terwijl hij elders speciaal voorkomt als patroon van doopkerken, van kerken aan waterlopen gelegen of van missiekerken⁹⁶).

Een tweede voorbeeld wordt gevonden bij een heilige die al even geliefd was in de middeleeuwen, de H. Cecilia, die een boetekleed op het lichaam droeg⁹⁷). Ook deze heilige werd algemeen vereerd, hoewel

Baptistam, imple prius confessorum, imple apostolorum mensuram...". Daarover K.V. SELGE, *Die ersten Waldenser*, Berlijn, 1967, blz. 241. Zie ook J. VAN MOOLENBROEK, *Vital l'ermite, prédicateur itinérant, fondateur de l'abbaye normande de Savigny*, Assen, Maastricht, 1990, blz. 220-221, 223, 246.

⁹²) W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 22.

⁹³) *Vita Godefridi*, MGH., SS., 12, blz. 516: "Nam et amicus Sponsi Joannes non exquisitis, imo naturalibus et silvestribus cibus pastus est, et ab ipso Salvatore coram turbis ad eremum confluentibus de vestitus asperitate laudatus est."

⁹⁴) J. BECQUET, *L'érémisme clérical et laïc dans l'ouest de la France*, in *L'eremitismo in occidente nei secoli XI e XII...*, Milaan, 1965, blz. 191. Zie voor de 13de eeuw de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach, uitg. J. STRANGE, dl. II, Bonn, 1851, blz. 120, 121, 122, 124, 125, 127.

⁹⁵) E. HEGEL, *Die Entstehung des mittelalterlichen Pfarrsystems der Stadt Köln*, in W. ZIMMERMANN, *Untersuchungen zur frühen Stadt-Kunst-und Kirchengeschichte*, Essen, 1950, blz. 77.

⁹⁶) C.H. BRAKEL, *Die vom Reformpapsttum geförderten Heiligenkulte*, in *Studi Gregoriani*, 1972, IX, blz. 249 (over de 11de eeuw); D. CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg*, dl. II, Keulen, Wenen, 1975, blz. 294.

⁹⁷) *Vita A*, blz. 673: "...et Cecilia cilicio induta ad carnem." De bedoelde tekst vindt men in de *Vita et martyrium sanctae et gloriosae Christi martyris Caeciliae...*, uitg. L. SURIUS, *De probatis sanctorum historiis...*, dl. VI (22 nov.), Keulen, 1581, in-fol., blz. 547: "Caecilia autem in carne induta cilicio, extrinsecus aureis induta erat vestibus." De *Vita* van de H. Cecilia was goed gekend in de middeleeuwen en wordt o.m. geciteerd in de *Rudolfi miracula sanctorum in Fuldenses ecclesias translatorum*, MGH., SS., 15, 1, blz. 336, 338, 339; *Otherti passio Friderici episcopi Traiectensis*, *ibidem*, blz. 347, en de *Vita Meingoldi comitis*, *ibidem*, blz. 561. Hss. van de verschillende teksten betreffende de H. Cecilia komen dan ook veel voor in de catalogen, zie b.v. de *Catalogus codicum hagiographicorum Bibliothecae civitatis Carnotensis*, in *Anal. Boll.*, 1889, VIII, blz. 134, nr. 76; 153, nr. 133; 180, nr. 94; 200, nr. 479, en die van Luik, *ibidem*, 1886, V, blz. 338, nr. 42.

zeker niet vanwege haar ascetisme. De hagiograaf haalt dit aspect uit haar leven naar voren, wellicht omdat hij het had onthouden uit de *lectio divina* of uit de voorlezing van heiligenlevens in koor of refter.

Een laatste argument voor de toelaatbaarheid van het dragen van dierenhuiden wordt ten slotte gehaald uit het scheppingsverhaal. De Schepper van de mens had bij het ontstaan van de wereld aan Adam geen schitterende kleding gegeven, maar hij maakte een kledingstuk uit dierenhuiden en gaf hem dat⁹⁸). Een doorslaggevend argument dus als orgelpunt van het hele pleidooi! Wat de Schepper zelf had gedaan kon toch niet door mensen worden afgekeurd.

Naar middeleeuwse normen gemeten was dit een schitterende verdediging. Norberts hagiograaf heeft zich geen moeite gespaard om in een bondige vorm een krachtig pleidooi voor zijn held te leveren. Hij heeft zich ook goed ingeleefd in de situatie. Norbert had dit alles kunnen zeggen en indien hij de kans heeft gekregen zich te verdedigen⁹⁹), heeft hij misschien ook enkele dergelijke argumenten aangevoerd. De historische kritiek laat ons echter niet toe te bevestigen dat hij het heeft gedaan.

Enigszins verdacht komt het over dat de *Vita A* met geen woord rept over het uitgesproken vonnis. Er wordt enkel gezegd dat Norbert na deze sterke redevoeering opstapte¹⁰⁰), alsof hij zomaar het recht had het Concilie te verlaten waar hij als gedaagde was opgeroepen. De auteur van de *Vita B* heeft blijkbaar die anomalie aan gevoeld en beweert dat Norbert onoverwonnen uit het strijdperk trad. Hij trekt zelfs een vergelijking met het proces van Christus en zegt dat het getuigenis van de aanklagers tegen hem niet overeenstemde¹⁰¹). Dit is een bijzonder onhandige uit-

⁹⁸) *Vita A*, blz. 673: "Plasmator etiam hominis in exordio mundi Adae non purpuream vestem, sed tunicam pelliceam fecit et dedit." De bedoelde tekst is *Genesis*, 3, 21: "Fecit quoque Dominus Deus Adae et uxori ejus tunicas pelliceas, et induit eos." De zeer belezen mediaevist Prof. em. H. Silvestre geeft verwijzingen naar dezelfde tekst bij Petrus Venerabilis en Idung en vraagt zich af of dit bijbelcitaat niet behoorde tot een arsenaal van gemeenplaatsen dat ter beschikking stond van de controversisten, zie H. SILVESTRE, *Premières touches pour un portrait de Rupert de Liège, ou de Deutz*, in *Mélanges Jacques Stiennon*, Luik, 1982, blz. 595, noot 43.

⁹⁹) Dit was lang niet altijd het geval. Denken we maar hoe Abaelard te Soissons in 1121 en te Sens in 1140 tevergeefs erop rekende op de aanklachten te kunnen antwoorden.

¹⁰⁰) *Vita A*, blz. 673: "Hiis pro se allegatis inde abcessit..."

¹⁰¹) J.C. VANDER STERRE, blz. 39; *AA. SS.*, blz. 814C, nr. 20: "Taliter igitur invictus, adiuvante se gratia divina, recessit ab eis, quia non erat conveniens testimonium illorum adversus eum." De bijbeltekst waarop hier wordt gezinspeeld en die in de uitgaven niet wordt aangeduid, is *Mark.* 14, 59: "Et non erat conveniens testimonium illorum." Enkel F. PETIT, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 48, neemt deze gemeenplaats voor letterlijke waarheid.

vlucht aangezien uit het voorgaande nergens blijkt dat er verscheidene getuigenissen werden afgelegd die niet zouden overeengekomen zijn. In de verdediging trouwens worden de aanklachten niet ontkend, doch toegegeven en als gerechtvaardigd beschouwd. De bedoeling van de *Vita B* is enkel Norbert met Christus te vergelijken en een uitweg te zoeken om toch maar te kunnen affirmeren dat het proces voor hem goed afliep. Toch wordt onmiddellijk daarop en in tegenstelling daarmee Norberts diepe verlatenheid beschreven en weerom wordt met een bijbelse uitdrukking toegegeven dat hij alleen stond tegenover allen. De reden van zijn eenzaamheid zou echter geweest zijn dat hij zich onwrikbaar bleef verzetten tegen de ijdelheid en de genotzucht van de wereldse mensen¹⁰²).

Dat Norbert zegevierend uit het strijdperk trad en zonder meer zou zijn vrijgesproken¹⁰³), is onaanvaardbaar. Hoe handig de hagiograaf ook Norberts verdediging heeft opgebouwd, de aanklachten waren onweerlegbaar en ze werden ook niet weerlegd. Anderzijds is het evenmin waarschijnlijk dat Norbert uitdrukkelijk werd veroordeeld¹⁰⁴) of een spreekverbod kreeg opgelegd. Zulk vonnis zou allicht bekend zijn gebleven en door zijn tegenstanders uitgebuit. Er blijven dan nog twee mogelijkheden: ofwel deed Norbert beroep op de paus om een veroordeling te vermijden¹⁰⁵), ofwel werd de zaak door de pauselijke gezant, Kuno van Palestrina, die tenslotte een geestesgenoot van Norbert was, niet op de

¹⁰²) Uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 39-40; AA. SS., blz. 814C, nr. 20: "Omni ergo destitutus solatio, divino tantum fultus auxilio, orationibus et psalmodiis iugiter incumbibat, vanitati et voluptati saecularium contrarius prorsus existens; propter quod et ipse contra omnes, et omnes erant contra eum." De "saeculares" in deze tekst zijn misschien de "canonici saeculares" van Xanten. Het einde van deze passage zinspeelt op Gen. 16, 12: "Hic erit ferus homo: manus ejus contra omnes, et manus omnium contra eum..."

¹⁰³) Aldus M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, dl. I, München, 1965, blz. 435.

¹⁰⁴) Dat Norbert werd veroordeeld is de mening van H. GRUNDMANN, *Eresie e nuovi ordini religiosi nel secolo XII*, in *Storia del Medioevo*, dl. III, Firenze, 1955, blz. 384, en van G. CONSTABLE, *The Second Crusade as seen by Contemporaries*, in IDEM, *Religious Life and Thought (11th-12th Centuries)*, Londen, 1979, blz. 278. Zie ook H. GRUNDMANN, *Deutsche Eremiten, Einsiedler und Klausner im Hochmittelalter (10.-12. Jahrhundert)*, eerst verschenen in *Archiv für Kulturgeschichte*, 1963, XLV, blz. 60-90, zie blz. 80, daarna in IDEM, *Ausgewählte Aufsätze*, dl. I, Stuttgart, 1976, blz. 114.

¹⁰⁵) Dit is de stelling van A. HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands*, dl. IV, Leipzig, 1925, blz. 371, noot 1: "Ihr (d. h. der *Vita*) Schweigen zusammen mit der Tatsache, daß Norbert Deutschland verließ und an die Kurie ging, d. h. doch appelierte, zeigt, daß ihm das Predigen verboten wurde."

spits gedreven¹⁰⁶) en werd hem aangeraden zich in orde te stellen door een pauselijke toelating te vragen. Deze laatste hypothese lijkt de meest waarschijnlijke. Zij komt het best overeen met de geesteshouding van Kuno en met de gespannen politieke verhoudingen op dat ogenblik, die ongetwijfeld de zaak van Norbert tot een tijdrovende en totaal bijkomstige kwestie maakten, een zaak om zo vlug mogelijk opzij te schuiven. Tenslotte sluit deze hypothese het best aan bij het feit dat Norbert kort daarna naar Zuid-Frankrijk trok om de pauselijke toelating te vragen. Zulke tussenoplossing maakte dan uiteraard ook minder kans in de bronnen vermeld te worden.

Besluit:

Uit Norberts verdediging, zoals die in de *Vitae* wordt weergegeven, zijn onrechtstreeks enkele belangrijke besluiten te trekken. Vooreerst moet worden aangestipt dat geen enkel van de feiten, die Norbert ten laste werden gelegd, in het pleidooi werd ontkend. Daaruit mag men besluiten dat Norbert tussen 1115 en 1118 inderdaad heeft gepredikt zonder toelating en dat hij in pelgrimskledij rondliep zonder reeds afstand van zijn goederen te hebben gedaan en zonder tot een religieuze gemeenschap te zijn toegetreden. Hiermee wordt dan de hypothese uitgesloten dat Norbert in deze periode tot de abdij van Siegburg of tot de richting van Hirsau zou hebben behoord.

Voor Norberts leven betekent de episode van Fritzlar een belangrijk en gevaarlijk keerpunt. Voor de eerste en enige keer in zijn leven komt hij hier frontaal in botsing met de kerkelijke hiërarchie. Als gevolg daarvan moest hij voor zijn verdere levensweg een zware beslissing nemen. Met zijn aristocratische aard en zijn extremistisch karakter was het niet zo ondenkbaar dat hij op dat ogenblik, net als andere rondtrekkende predikers¹⁰⁷), voor de illegaliteit zou hebben gekozen. De bekoring moet groot geweest zijn om tegen de "verdorven" hiërarchie te gaan prediken die uiteindelijk verantwoordelijk was voor alle bestaande misbruiken. Zij waren de verdedigers van de bestaande toestand en ontoegankelijk voor het evangelisch idealisme. Een reactie tegen de hiërarchie moest

¹⁰⁶) Evenzo C. DEREINE, art. *Conon de Préneste*, in *DHGE.*, dl. 13, Parijs, 1956, kol. 465: "Le souvenir des années passées à Arrouaise aura porté le légat à juger avec compréhension l'ascétisme du nouveau converti."

¹⁰⁷) B.v. Hendrik van Lausanne, zie A.H. BREDERO, *Henri de Lausanne: un réformateur devenu hérétique*, in *Pascua Mediaevalia. Studies voor J.-M. De Smet*, Leuven, 1983, blz. 108-123.

echter vroeg of laat uitlopen op een excommunicatie, een zichzelf buiten de gemeenschap plaatsen, wat in die tijd gelijkstond met zichzelf vogelvrij verklaren.

Norbert heeft integendeel de schuld niet op zijn rechters geschoven. Hij heeft hun berisping aanvaard en ingezien dat zijn levenswijze inderdaad inconsequenties vertoonde. De terechtwijzing die hij te Fritzlar ontving is voor hem aanleiding geweest om tot het uiterste te gaan. Hij stelde zich dan ook in orde door afstand te doen van zijn goederen en aan de paus de toelating tot prediken te gaan vragen. Daarmee koos hij eens en voorgoed voor de hervorming binnen de Kerk en niet daarbuiten. Vanaf 1118 heeft Norbert er steeds gewetensvol voor gezorgd zijn activiteit door de kerkelijke hiërarchie te laten goedkeuren, zelfs al zal hij soms trachten de plaatselijke bisschoppen te passeren en zich rechtstreeks tot de paus te wenden.

Toch kan het niet anders of de gebeurtenissen van Fritzlar hebben bij Norbert een trauma geslagen. In de pijnlijke mislukkingen te Xanten en te Fritzlar ligt waarschijnlijk de oorzaak van het feit dat Norbert niet meer definitief naar Duitsland zal terugkeren, maar zijn activiteit naar Frankrijk zal verleggen. De *Vita A* geeft zelfs uitdrukkelijk als reden van Norberts vertrek uit het Rijnland dat hij had ingezien bij de mensen uit die streek geen gehoor te kunnen vinden¹⁰⁸).

Uit die depressieve toestand heeft hij zich bevrijd door de afstand van zijn goederen en door in bijbelse zin zijn *peregrinatio*, zijn pelgrimstocht te beginnen. Vanaf 1118 is en blijft Norbert een pelgrim, een ontdeemde, uitgewezen uit zijn vaderland en rondtrekkend ter wille van het Rijk Gods. Dat thema klinkt meermaals door in zijn *Vitae* en het heeft ongetwijfeld grotendeels zijn spiritualiteit bepaald.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O. Praem.

¹⁰⁸) *Vita A*, blz. 673: "Hiis pro se allegatis inde abcessit et post tertium ordinationis suae annum videns se nec verbo nec opere proficere hominibus terrae illius, iam peregre proficisci intendens...". Deze onvriendelijke uitdrukking voor de Rijnlanders zou men eerder in de *Vita B* hebben verwacht, die nochtans deze passage niet geeft, zie J.C. VAN DER STERRE, blz. 39 (zonder varianten) of AA. SS. blz. 814C, nr. 20. Wellicht mag men hieruit besluiten dat de *Vita A* niet in het Rijnland, maar in Saksen werd opgesteld. Daarover de *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Anal. Praem.*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 18.